

ГРАФИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА СБОРНИКА МОЛѢБНИИ КАНОНИ НА МАТЕЙ ПРЕОБРАЖЕНСКИ*

Иво Братанов

Матей Преображенски е един от най-заслужилите наши възрожденци. Неговата разнообразна и плодотворна дейност като народен будител, общественик, революционер, изобретател, народен лечител, основател на читалища, справедливо му отрежда място сред изтъкнатите български общественици от третата четвърт на XIX в.

Матей Преображенски се изявява също така и като книжовник. Той е съставител на два ръкописни сборника – през 1853 г. съставя *Книжица малла* (сведения за този ръкопис вж. в *Маждракова-Чавдарова*, 1970, с. 164 – 169; *Радев*, 1987, с. 85, кол. 2 – с. 86, кол. 2; *Диамандиева*, 1988, с. 58; *Николова, Р.*, 1992; *Лазовски*, 1992), а през 1873 г. – “Кратка ирмология” (*Бурмовъ*, 1935, с. 237, кол. 1). През 1867 – 1872 г. Матей Преображенски публикува 6 книги. Те са отпечатани в Русе от печатницата на Дунавската област (опис на книгите на Матей Преображенски вж. в *Теодоровъ-Баланъ*, 1909, с. 806 – 807; *Погорелов*, 1923, с. 531, 552, 603 – 604, 651; *Стоянов*, 1957, с. 287; *Ковачев*, 1986, с. 3 – 4; *Ковачев*, 1988, с. 133 – 134).

Сборникът **МОЛѢБНИИ КАНОНИ** (съкр. МК) е първата печатна книга на Матей Преображенски¹. Съдържанието на този сборник е следното:

а) **ПРѢДИСЛНВІЄ** (с. III – V);

б) една страница, която съдържа цитат на черковнославянски език² – цитирани са два евангелски стиха от Матеевото евагелие (Мт 7: 7 – 8; с. 6) според черковнославянския превод на Библията;

в) **ПОСЛѢДОВАНІЄ МОЛѢБНОЄ. ПѢНІЄ КО СЕТОМЪ СЛАВНОМЪ МЪЧЕНИКЪ МИНѢ, ЗА ИЗГЪБЕН[©] ВЕЩЬ** (с. 7 – 22);

г) **ПОСЛѢДОВАНІЄ МОЛѢБНОЄ. ПѢНІЄ КО СЕТОМЪ СВЕЩЕННОМЪЧЕНИКЪ АНТИПѢ, ЗА З[©]БОВОЛЬ, И ГЛАВОВОЛЬ** (с. 22 – 38);

д) Кратко житие на свети свещеномъченик Антипа (с. 39 – 40);

е) Кратко житие на свети мъченик Мина (с. 41 – 46);

ж) **ПОУЧЕНІЄ ПОЛѢЗНО** (с. 46 – 47).

Черковнославянските текстове, включени в МК (с. 6 – 38), не принадлежат на Матей Преображенски и не представляват интерес от

гледна точка на историята на новобългарския книжовен език през третата четвърт на XIX в.

За историята на нашия книжовен език несъмнено значение имат четирите текста на новобългарски език, включени в МК, а именно предисловието, двете кратки жития, послесловът и бележките на новобългарски език, поместени в двата канона³.

В предложения доклад ще бъдат разгледани графичните особености на тези четири текста.

1. **Азбука.** Всички текстове в проучваната книга са написани с черковнославянски букви. По произход черковнославянската графика е старобългарско-среднобългарско кирилско писмо, преминало в нашата печатна книжнина през XIX век (*Мирчев*, 1953, с. 323; *Цойнска*, 1979, с. 32; *Иванова-Мирчева*, 1987, с. 347). У нас тя дълго време е отъждествявана със старобългарската кирилица (*Русинов*, 1985, с. 10). Самите български възрожденски книжовници не осъзнават, че черковнославянската кирилица не е напълно еднаква със старобългарската кирилица (*Русинов*, 1985, с. 10).

Изборът на графиката през третата четвърт на XIX век не е свързан с характера на езика и с жанра на дадена книга. Матей Преображенски използва черковнославянската кирилица поради религиозни съображения, тъй като самият той е убеден християнин и при това е монах (*Бурмовъ*, 1935, с. 233, кол. 1), а и образованието му е религиозно.

2. **Буквен състав. Брой на буквите и числени стойности на буквите.** В МК са употребени следните букви (по реда им в *Алипий*, 1991, с. 17, *Карагюлевъ – Бакаловъ*, 1900, с. 7 и *Атанасий*, 1986, с. 10): а, а́, а̀, а̃, ä, â, ѐ, ѡ, ç, è, й, і, ê, ë, ì, í, о (і), і́, і̀, ð, ñ, ò, ¹ (у), ó, ô, õ, ö, ÷, ø, ù, ú, ¥, ÿ, ѿ, ю, ѡ, ѧ, Ѧ, ©, «, ¾, », v.

Буквеният състав на азбуката, използвана за отпечатването на българската част на МК, е твърде много усложнен – той съдържа 11 букви повече в сравнение със съвременната българска азбука (ѐ, і, ¹, ¥, ѿ, ѧ, ©, «, ¾, », v).

2. 1. Съществуват следните разлики между черковнославянската кирилица и буквения състав на азбуката в българската част на МК:

А) В МК не се употребява буквата ѡ, а вместо нея се пише з, срв. звѣрь (МК, с. V) и черковнослав. ѡвѣрь.

Б) Над буквата ¶ (десетично и) Матей Преображенски поставя една точка (вж. і), а в черковнославянските текстове над тази буква се поставят

две точки тогава, когато над нея няма друг надреден знак (вж. черковнослав. ѿ).

В) В МК не се употребяват буквите w и ſ.

Г) В МК началното оу се пише по два начина - оу и у.

Д) В МК не се употребява буквата ѡ, а вместо нея се пише кс, вж.

Максіміана (МК, с. 41).

Е) В МК се употребява буквата ©, с която Матей Преображенски означава звука [ъ]. Тя е въведена в азбуката на новобългарския книжовен език от В. Ненович (*Русинов*, 1985, с. 14 – 15) като знак за вокала [ъ] и се използва със същото значение и от други наши възрожденски автори, например от Неофит Рилски (*Братанов*, 2000, с. 190).

Ж) В МК се употребява буквата «, с която Матей Преображенски означава вокала [ъ], предшестван от мека съгласна или от [й].

З) В разглеждания текст буквата » се използва само с числената си стойност.

2. 2. В ръкописния сборник от 1853 г. Матей Преображенски употребява буквата ц със звукова стойност [ц] (*Братанов*, 2006, с. 88). В МК тази буква не се използва – в тази книга няма нито една дума, която съдържа фонемата [ц]. Затова данните, предоставени от МК, не показват дали Матей Преображенски намалява състава на буквите, с които си служи.

3. **Видове букви.** Буквите, употребени в проучваната книга, могат да бъдат разпределени на няколко групи: според отношението буква – фонема; според начините на функциониране на буквите; според отношението на буквите помежду им⁴.

Еднозначните букви служат за означаване само на един звук, например х – за [х], © – за [ъ], v – за [и] и др.

Многозначните букви служат за означаване на повече звукове, например ѿ – за [е] и [’а], « – за [’ъ] и [йъ] и др.

Едни и същи букви се използват за означаване както на твърдите, така и на меките съгласни звукове, например н – за [н] и [н’], с – за [с] и [с’] и др.

Синонимните букви се различават само по начертание, например О и о – за [о], ¹, у и ѡ – за [у] и др.

Съставните букви служат за означаване на групи от звукове, например **шт** – за [шт], **пс** – за [пс] и др.

Буквите **џ** и **ѡ** се употребяват като служебни (нулеви) букви, но само когато се пишат в абсолютното краесловие.

4. **Съчетаемост на буквите.** По отношение на съчетаемостта на буквите, означаващи съгласни звукове, с буквите, означаващи гласни звукове, са открити следните особености⁵:

А) Буквата **а** се съчетава с всички букви за съгласни.

Б) Буквата **ѐ** се съчетава с всички букви за съгласни.

В) Буквата **и** се съчетава с буквата **ц**.

Г) Буквата **ѡ** се съчетава с всички букви за съгласни.

Д) Буквата **џ** се съчетава с буквите **ж**, **ч** и **ш**.

Е) Буквата **ѣ** не се съчетава с буквите **г**, **к** и **ч**, а се съчетава с буквата **щ**.

Ж) Буквата **ѡ** се съчетава с буквите **ч** и **щ**.

З) Буквата **ѣ** не се съчетава с буквите **г**, **ж**, **ѣ**, **х**, **ч**, **ш**, **щ**.

И) Буквата **ю** не се съчетава с буквите **ж** и **ш**.

Й) След буквата **ч** се пишат буквите **ю** и **а**, но само в думи, отпечатани на титулната страница (РУСЧЮКЪ, Печатниц[©]т[©]). В текста на МК обаче след **ч** се пишат буквите **ѡ** и **а**.

К) Буквата **ѡ** не се съчетава с нито една буква за съгласна, защото никога не се пише в средата на думата.

Л) Буквата **а** се съчетава с буквата **щ**.

М) Буквата **«** се съчетава с буквата **ч**.

Изводи. В сборника МК е налице разколебаване на възприетата черковнославянска графична норма – въведени са буквите **©** и **«**; не се употребяват буквите **ѡ** и **ѣ**; буквата **»** се използва само с числената си стойност. Това разколебаване на черковнославянската графична норма в проучвания текст се дължи на влиянието на фонетичните особености на говоримия език и на българската възрожденска книжнина от първата половина на XIX в.

1. Опис на сборника **МОЛѢБНЇ КАНОНЇ** вж. в *Теодоровъ-Баланъ*, 1909, с. 806, кол. 2; *Погорелов*, 1923, с. 531; *Стоянов*, 1957, с. 287, кол. 1; *Ковачев*, 1986, с. 3; *Ковачев*, 1988, с. 133.

2. Богослужебният език на православните славяни (българи, сърби, украинци, руси и белоруси) се назовава в научната книжнина по два начина – **църковнославянски** и **черковнославянски**. В настоящото изследване възприемам термина **черковнославянски**. Мотивите да бъде предпочетен този термин вж. в *Николова, Н.*, 2004, с. 155.

3. Тези бележки съдържат указания за четенето на каноните.

4. При описанието на буквите, употребени в МК, използвам като образец *Цойнска*, 1979, с. 33 – 35 и *Братанов*, 2000, с. 191 – 192.

5. При описанието на съчетаемостта на буквите за гласни и за съгласни звукове не вземам предвид съчетаемостта на буквата ψ , тъй като в МК тя е употребена само в съществителното име ψ аломъ (МК, с. 8).

ИЗТОЧНИЦИ

1. **МОЛѢБНЇ КАНОНЇ** Ко сватомъ славномъ мѣченикѣ **МИНѢ** за изгвѣна вещь. и Ко св. свѣщенномѣченикѣ **АНТИПѢ** За з^обоболь и главоболъ и за дрѣги болѣсти. Съставилъ М. ПЕТРОВЪ Монахъ свѣто Преображенецъ въ Търновско окръжїе. РУСЧЮКЪ, Въ Печатниц^оѡ на Дѣнавск^оѡ областъ, 1867, 48 с.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Алипий*, 1991: 'Геромона`хъ 'Алв`пїй (Гаманѡ вичъ). **ГРАММАТИКА ЦЪРКОВНО-СЛАВАНСКАГВ АСЫЕА**. Москва, Издательство "Паломник", 272 с.

2. *Атанасий*, 1986: Архимандрит д-р *Атанасий Бончев*. Църковнославянска граматика със сборник от образци за превод и речник на църковнославянския език. Фототипно издание. С., Синодално издателство, 236 с.

3. *Братанов*, 2000: *Иво Братанов*. Графични особености на Неофитовия превод на Новия Завет. – В: *Арнаудови четения* (Сборник доклади и съобщения). Т. I. Русе, Издател "Лени АН", с. 190 – 193.

4. *Братанов*, 2006: *Иво Братанов*. Графични особености на ръкописния сборник на Матей Преображенски. – В: *Научни трудове на Русенския университет "Ангел Кънчев"*. Т. 45, серия 5.2. – Езикознание и литературознание. Педагогика и психология. Русе, с. 87 – 91.

5. *Бурмовъ*, 1935: *Александъръ Бурмовъ*. Книжовната дейность на от. Матей (Църковни и нравоучителни книжки). – Сп. "Духовна култура", кн. 64; С., октомврий, с. 233 – 240.

6. *Диамандиева*, 1988: *Кичка Диамандиева*. За литературната дейност на Матей Преображенски. – В: *Отец Матей Преображенски – Миткалото* (Статии и научни съобщения). Съставител *Тодорка Драганова*. С., Издателство на ОФ, с. 53 – 61.

7. *Иванова-Мирчева*, 1987: *Дора Иванова-Мирчева*. Въпроси на българския книжовен език до Възраждането (IX – X до XVIII век). С., ДИ “Народна просвета”, 360 с.

8. *Карагюлевъ – Бакаловъ*, 1900: Граматика на църковнославянския езикъ съсъ сборникъ отъ систематично наредени за граматиченъ разборъ примѣри и образци и рѣчникъ на по-малко познатитѣ думи, които се срѣщатъ въ тѣхъ. За употреба въ Богословскитѣ училища и за самообразуване стѣкмили *К. Карагюлевъ* и *И. Бакаловъ*. С., Издава Св. Синодъ на Българската Църква, 264 с.

9. *Ковачев*, 1986: Ст. н. с. *Марин Ковачев*. Отец Матей Преображенски (Миткалото). Библиографски указател. В. Търново, Издава Окръжната библиотека “П. Р. Славейков”, 35 с.

10. *Ковачев*, 1988: *Марин Ковачев*. Отец Матей Преображенски. Библиографски указател. – В: *Отец Матей Преображенски – Миткалото* (Статии и научни съобщения). Съставител *Тодорка Драганова*. С., Издателство на ОФ, с. 133 – 154.

11. *Лазовски*, 1992: *Атанас Лазовски*. Жива връзка между старата и новата българска култура. – Сп. “Родна реч”, год. XXXVI, кн. 7-8 (8), ноември, с. 44 – 45.

12. *Маждракова-Чавдарова*, 1970: *Огняна Маждракова-Чавдарова*. Нови данни за Матей Преображенски из един новооткрит негов ръкопис от 1853 г. – *Известия на държавните архиви*. Кн. 18. С., ДИ “Наука и изкуство”, с. 163 – 177.

13. *Мирчев*, 1953: *Кирил Мирчев*. Поглед върху развоя на българското кирилско писмо. – Сп. «Български език», с. 309 – 328.

14. *Николова, Н.*, 2004: *Надка Николова*. Билингвизмът в българските земи през XV – XIX век. Шумен, Университетско издателство “Епископ Константин Преславски”, 228 с.

15. *Николова, Р.*, 1992: *Румяна Николова*. “Книжица малая” от Матей Петров-Преображенски. – Сп. “Родна реч”, год. XXXVI, кн. 5 – 6 (6); юни, с. 45 – 47.

16. *Погорелов*, 1923: Проф. *Валерий Погорелов*. Опис на старите печатни български книги (1802 – 1877). С., Издава Народната библиотека в София, 796 с.

17. *Радев*, 1987: *Иван Радев*. Нови данни около книжовното наследство на Матей Преображенски. – Сп. “Векове”, год. XVI, кн. 2, с. 84 – 87.

18. *Русинов*, 1985: *Русин Русинов*. История на българския правопис. С., ДИ “Наука и изкуство”, 147 с.

19. *Стоянов, 1957: Д-р Маньо Стоянов. Българска възрожденска книжнина (1806 – 1878). С., ДИ “Наука и изкуство”, 664 с.*

20. *Теодоровъ-Баланъ, 1909: А. Теодоровъ-Баланъ. Български книгописъ за сто години (1806 – 1905). С., Издава Българското книжовно дружество въ София, 1668 с.*

21. *Цойнска, 1979: Ралица Цойнска. Езикът на Йоаким Кърчовски. С., Издателство на БАН, 356 с.*

**Докладът е публикуван в Арнаудов сборник. Т. V. Русе: „Лени-Ан”, 2008, с. 422-425.*